

УДК 343(045)

doi: <https://doi.org/10.33270/01211181.58>

Мотлях О. І. – доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6135-9952>

Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості

Мета дослідження – висвітлити питання, пов'язані зі спеціальними знаннями в новоутвореній міждисциплінарній науці поліграфології, акцентувавши увагу на їх особливостях. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Це загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їх зв'язку з теорією та практикою щодо застосування спеціальних знань у поліграфології. Також використано спеціальні методи дослідження, а саме: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, системно-структурний і метод прогнозування. **Наукова новизна.** Уперше обґрунтовано наукову думку стосовно спеціальних знань у поліграфології, висвітлено їх зміст й особливості. Розглянуто проблемні питання, які нині постали в поліграфологічній діяльності й загальмовують повноцінний процес долучення цієї галузі знань до сфери суспільних правовідносин. **Висновки.** Обґрунтовано наукову позицію стосовно того, що поліграфологія є порівняно новою, цілком сформованою міждисциплінарною наукою, яка, акумулюючи здобутки низки інших наук, вибудовує власне бачення з питань спеціальних знань. Їх можна визначити як специфічні, якими володіє обмежене коло фахівців цього профілю й не є загальнодоступними та загальновідомими для більшості суб'єктів, що використовують такі результати. Доведено, що спеціальні знання поліграфолог може використовувати тоді, коли його залучають до виконання специфічних досліджень у конкретній сфері чи напрямі діяльності, під час проведення психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа, зокрема в питаннях кримінального судочинства. Проблемні питання цієї науки стосуються передусім неузгодженості понятійного апарату, браку уніфікованості методики проведення поліграфологічних досліджень, невідпрацьованості єдиних підходів до оформлення висновків проведених досліджень тощо, що зрештою вносить дисбаланс у ставлення до використання поліграфа й досліджень з його застосуванням, зокрема й у формування спеціальних знань цієї галузі.

Ключові слова: поліграф; поліграфологія; спеціаліст-поліграфолог; експерт; спеціальні знання; непроцесуальна та процесуальна форма; судова психофізіологічна експертиза.

Вступ

Поступовий розвиток поліграфології в Україні став поштовхом для формування її як нової міждисциплінарної науки. Акумулюючи краще з різних за сутністю та призначенням наук, а саме: медицини, психології, кібернетики, які сприяли наповненню змісту сучасної поліграфології, вона вийшла на рівень самостійної науки, упевнено закріплює власні позиції практичними здобутками, які демонструють якісні результати роботи конкретної сфери чи окремого напрямку діяльності.

Актуальність теми дослідження, на наш погляд, вбачається в тому, що настав час для обговорення питання, пов'язаного зі спеціальними знаннями міждисциплінарної науки поліграфології. На жаль, аспекти цієї проблематики не стали об'єктом наукового обговорення в колах дослідників поліграфа. Частково зосереджували увагу на спеціальних знаннях у поліграфологічній діяльності вітчизняні й іноземні вчені та практики: П. Д. Біленчук, О. В. Белюшина, А. О. Варламов, Г. В. Варламов, В. П. Захаров, О. А. Назаров, В. В. Коровін, Я. В. Комісарова, В. М. Князев, Д. В. Куценко, В. Я. Марчак, О. Р. Малхазов, О. П. Сошніков, Ю. І. Холодний, В. О. Шаповалов, І. П. Усіков та ін. Значною є кількість наукових

праць, присвячених поліграфології загалом, у яких зазначено про спеціальні знання в дослідженнях зарубіжних учених (Widacki, & Szuba-Boron, 2017; Kormos, 2017; Golaszewski, 2019; Horvath, 2020; Stanley, 2020), однак досі невирішеними є низка важливих питань з окресленої проблематики.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є здійснення системного аналізу спеціальних знань, які сформувалися і застосовуються в новоутвореній міждисциплінарній науці поліграфології. Виклад основного змісту поняття спеціальних знань ґрунтується на запропонованих наукових позиціях учених-процесуалістів і криміналістів з розвитку цих ключових галузей знань юридичного профілю.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

- 1) з'ясувати значення спеціальних знань у новоутвореній міждисциплінарній науці поліграфології;
- 2) проаналізувати форми спеціальних знань у поліграфології та окреслити їхні особливості;
- 3) дослідити зміст проблемних питань, які уповільнюють процес утвердження цієї міждисциплінарної науки в Україні;

4) запропонувати практичні рекомендації щодо усунення прогалин, які наявні в поліграфології та негативно позначаються на її розвитку, зокрема стосовно питання подальшого впровадження спеціальних знань цієї науки в суспільні правовідносини.

Виклад основного матеріалу

Питання застосування спеціальних знань посідає важливе місце в різних галузях знань, зокрема й поліграфології. Загалом це умовна назва таких знань, оскільки юридично в нормативних документах їх не визначено. Є окремі згадування про них, зокрема в Законі України «Про судову експертизу», у якому зазначено, що судова експертиза – це дослідження експертом на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що знаходиться в провадженні органів досудового розслідування чи суду. Посилання на них міститься і в ст. 16 цього Закону, у якій передбачено, що метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінювання рівня їхніх спеціальних знань і відповідність займаній посаді ("Zakon Ukrainy", 1994). Фрагментарно про терміни «спеціальні знання» і «спеціальні навички» є згадки в ст. 69 і 71 КПК України, які регламентують діяльність спеціаліста й експерта, а також володіння експертом спеціальними знаннями.

Обґрунтованішим зміст цього питання висвітлено в наукових напрацюваннях учених-процесуалістів і криміналістів як радянської доби, так і сучасних вітчизняних. Одним із перших, хто акцентував увагу на понятійному апараті й сутності «спеціальних знань» у кримінальному провадженні, був учений-криміналіст О. О. Ейсман. Він визначив їх як знання, що не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто це ті знання, якими володіє обмежене коло фахівців (Eysman, 1967). Дослідник також зауважив, що особи, які володіють такими знаннями, повинні отримати спеціальну освіту, професійну підготовку, набути досвіду роботи у відповідній сфері. Згодом у своїх працях академік В. Г. Гончаренко потлумачив спеціальні знання як знання та навички, отримані внаслідок фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла й використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для виконання за певною процедурою процесуальних завдань (Honcharenko, 2007). Власне наукове бачення щодо змісту цього питання виклали й

учені В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль, які уточнили термін «спеціальні знання». Вони зазначили, що це не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні й практичні знання, набуті внаслідок професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, залученою як спеціаліст чи експерт з метою сприяння слідству або суду в з'ясуванні обставин справи чи дачі висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування (Lisichenko, & Tsirkal, 1987). Вітчизняні процесуалісти М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський розширили позицію попередніх авторів, акцентувавши на тому, що до спеціальних знань експерта не належать загальновідомі й загальнодоступні наукові знання, повсякденні, побутові відомості, а також знання в галузі матеріального та процесуального права, якими повинні володіти (і вирішувати пов'язані з ними питання) слідчі, прокурори, судді (Mykheienko, Shybiko, & Dubynskyi, 1995). З певними уточненнями пропонує власне бачення і дослідниця Л. В. Мединська, яка зазначає, що спеціальні знання в кримінальному провадженні не є загальнодоступними чи загальновідомими. Особи, які ними володіють, повинні мати спеціальну освіту, професійну підготовку й досвід роботи у відповідній галузі (Medynska, 2014). Судові експерти В. С. Якіміва та А. О. Паруша трактують спеціальні знання як одну з основних ознак, що виражає сутність висновку експерта й дає змогу відмежовувати в кримінальному процесі цей вид доказів від інших (Yakimiva, & Parusha, 2020). Обґрунтування щодо «спеціальних знань» містяться і в працях інших вітчизняних учених і дослідників, вони несуттєво різняться між собою, відображаючи загальну сформовану наукову думку фахівців юридичного профілю. Традиційно «спеціальними знаннями» вважають знання, що виходять за межі загальноосвітньої підготовки й життєвого досвіду, такі, яких набувають у процесі професійної діяльності в певній галузі науки, техніки, ремесла, що ґрунтуються на теоретичних і методологічних положеннях відповідних галузей знань та підкріплені навичками, що отримані особою в процесі спеціального навчання чи досвіду професійної діяльності. Також сформульовано підходи стосовно того, що спеціальні знання – це відомості, які не є загальновідомими й вони не мають масового поширення. Їх здобувають особи, як й інші знання, під час цілеспрямованої професійної підготовки й отримання досвіду практичної роботи в певній галузі чи сфері діяльності, це система знань про окремі об'єкти, явища й закономірності, що досліджує відповідна галузь науки.

Поліграфологія як порівняно нова міждисциплінарна наука, акумулюючи здобутки низки інших наук, формує власне бачення з питань спеціальних знань. Поліграфолог може

використовувати їх тоді, коли його залучають до виконання специфічних досліджень у конкретній сфері діяльності, під час проведення психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа, зокрема в питаннях кримінального судочинства. З одного боку, такі спеціальні знання мають інноваційну складову, що надає можливість якісно заповнити нішу, яка утворилася й протягом тривалого часу існувала щодо формування цілісного сприйняття поліграфології як окремої, науково обґрунтованої та практично спрямованої міждисциплінарної науки. З іншого – у суспільстві нагальною є потреба в спеціальних знаннях поліграфології, оскільки за їх допомогою стало значно простіше розв'язувати складні ситуаційні задачі, особливо у сфері діяльності правоохоронних і судових органів. Важливу роль ці знання відіграють і в роботі правозахисних організацій, установ, інших державних інституцій, бізнесі, комерційному та приватному секторі тощо. Водночас залишається невирішеною низка проблемних питань, що створюють перепони для системного, повноцінного утвердження поліграфології для потреб суспільних правовідносин разом з іншими затребуваними галузями знань. Ці проблеми спричинені як окремими бюрократичними процедурами, так і неузгодженістю дій та методологічних підходів між поліграфологами й школами, яких вони представляють. Слід визнати, що поліграфологія ще не дістала належного визнання в нашому суспільстві та не цілком закріпилася, що дає підстави окремій частині науковців і практиків ставити під сумнів її фундаментальне значення для вирішення нагальних та ситуаційних питань в окремій сфері її застосування. На наше переконання, така позиція є хибною. У сучасних умовах поліграфологія забезпечила позитивні зрушення в процесах життєдіяльності суспільства, а її затребуваність обґрунтована нагальними запитами суспільства. Звісно, чимало її аспектів потребують удосконалення, доопрацювання, а це доволі тривалий процес. Загалом вона демонструє стабільну динаміку розвитку. Такі поступові етапи становлення відбувалися і з іншими науками, зокрема криміналістикою, яка зародилася в надрах кримінального процесу наприкінці XIX ст., а остаточно сформувалася в середині 50-х років XX ст., пройшовши непростий шлях утвердження. Також частково поділяємо позицію опонентів розвитку вітчизняної поліграфологічної діяльності, які обґрунтовують нерозробленість не цілкову визначеність деяких питань поліграфології, акцентуючи на проблематиці неузгодженості понятійного апарату цієї міждисциплінарної науки, неуніфікованості методики проведення поліграфологічних досліджень, невідпрацьованості єдиних підходів в оформленні висновків проведених досліджень тощо. Окреслені проблеми

спричиняють неоднозначне ставлення до поліграфа й досліджень з його застосуванням. Крім того, є низка й інших проблемних питань поліграфології, що потребують вирішення. Одним із ключових є профільна освіта поліграфолога, після якої він буде фахово надавати послуги в зазначеній сфері діяльності. Питання дискусійне й поки що є невизначеним. Різними є пропонувані підходи науковців і практиків до вивчення питань поліграфології. Частина дослідників доходять висновку, що це мають бути базові знання психолога, які формують основу знань поліграфології та поєднані з навичками роботи майбутнього спеціаліста на поліграфі. Опоненти обстоюють позицію, що не слід акцентувати на попередньо здобутій освіті, яка стає складником професії поліграфолога. Психологічні знання вона отримує в процесі цільового навчання на поліграфолога, які додаються до здобутої раніше вищої освіти спеціаліста чи магістра. Опановує професію він на базі набутих теоретичних знань поліграфології під час практики в процесі діяльності. Однак поліграфолог формує свої спеціальні знання переважно самостійно, подеколи – під патронатом наставника, у якого пройшов/пройшла цільове навчання, або ж переймаючи досвід у колег. На жаль, освітня діяльність поліграфолога в Україні на державному рівні дотепер є нерозробленою. Жодний заклад вищої освіти не здійснює підготовку фахівців цього профілю. Саме завдяки приватним вітчизняним школам поліграфологів, які за підтримки міжнародних поліграфологічних шкіл, виробників поліграфів, профільних громадських організацій здійснюють процес цільової підготовки таких спеціалістів, які на підставі здобутих знань, власного досвіду стають професіоналами цієї міждисциплінарної науки. Водночас в Україні є кілька приватних шкіл, у яких готують поліграфологів, і кожна з них на власний розсуд розробляє навчальні й робочі програми підготовки цих фахівців. Відсутність уніфікованих освітніх програм такої діяльності, неузгодженість питання щодо кількості академічних годин, необхідних для підготовки такого спеціаліста, невизначеність процедури одержання документа єдиного зразка про здобуття особою цієї освіти тощо додає чимало проблем для майбутнього фахівця, який має намір опанувати цю професію. Тобто поліграфолог, який буде надавати послуги із застосуванням поліграфа, передусім коли його залучатимуть в експертну діяльність, обов'язково потрапить у бюрократичний колапс, оскільки не всі державні інституції, зокрема судові, готові визнавати документ про цільову освіту такого спеціаліста, виданий приватною школою, і таким, що відповідає заявленим вимогам до цієї професії. Звісно, потім однозначно постає питання, чи достатніми є знання такої особи для

проведення надважливих питань експертизи й формування цим фахівцем якісного висновку як експерта. Тому поліграфологові надалі для підтвердження свого професійного рівня знань неодмінно доведеться отримувати документ державного зразка, а це можливо тільки у випадку, коли він пройде цільове підвищення кваліфікації за необхідної кількості академічних годин у державних закладах вищої освіти й отримає відповідний підтверджувальний документ встановленого Міністерством освіти і науки України зразка. Окреслені вище питання потребують ретельного аналізу та прийняття стосовно них конкретних і кардинальних рішень. Однак у вітчизняній поліграфології, зокрема в напрямі формування в ній спеціальних знань, є і певні здобутки. Дедалі більшою є кількість звернень відповідних структур, організацій, окремих посадових осіб, представників сторони захисту, інших зацікавлених осіб і громадян до експертних установ, компаній, приватних осіб, які надають якісні поліграфологічні послуги. Зростає рівень довіри суспільства до поліграфолога та цієї професії. Важливо, що державні інституції, серед них – і наділені спеціальними повноваженнями, як-то правоохоронні органи України, намагаються всебічно й системно запроваджувати поліграф і використовувати отримані за його допомогою результати, зокрема в складних ситуаціях, пов'язаних з розслідуванням кримінальних проваджень.

Процедури закріплення спеціальних знань поліграфології аналогічні усталеним формам, які наявні в інших процесуальних науках юридичного профілю. Залежно від процесуальної урегульованості порядку застосування спеціальних знань і відображення результатів у процесуальних документах, науковці та практики поділяють їх на непроцесуальні й процесуальні форми. Першу, тобто непроцесуальну, реалізують шляхом отримання оперативним працівником, слідчим консультацій від спеціалістів-поліграфологів у межах виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, а також висування та відпрацювання слідчих і криміналістичних версій на підставі даних, здобутих за результатом проведення поліграфологічного опитування учасників кримінального процесу. Поліграфологи надають компетентним особам з розслідування кримінальних правопорушень допомогу у формі не тільки консультацій, а й практичних порад, рекомендацій, узагальнення інформації, допомоги в організації проведення інших непроцесуальних заходів, а також допомоги в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій. Тобто спеціальні знання надають особі, яка ними володіє, можливість застосувати різні відомості, отримані рекомендації, досвід на практиці (Lazebnyi, 2016). Однак серед цих видів непроцесуальної форми

діяльності в поліграфології найпоширенішою є саме консультативна робота спеціалістів. Її реалізують як у письмовій, так й усній формах на вимогу ініціатора проведення поліграфологічного дослідження. Фахові консультації спеціалістів цього профілю дають змогу компетентним органам і посадовим особам своєчасно та правильно прийняти надважливі, зокрема процесуальні, рішення в розслідуванні кримінальних правопорушень. Водночас слід зауважити, що такі консультації спеціалістів є їхньою суб'єктивною думкою, з огляду на зміст того, що поліграфологи володіють на достатньому теоретичному чи прикладному рівні знаннями в цій сфері діяльності, проте їх обґрунтування не мають юридичної сили, а результати проведених досліджень не фіксують у процесуальних документах. Такі консультування можуть слугувати тільки підставою для прийняття посадовцями відповідних рішень, однак відповідальність за їх використання цілком покладена на посадову особу, що прийняла таке рішення. Як результат – застосування цієї форми спеціальних знань надає можливість органу досудового розслідування (слідчому, оперативному працівнику, керівнику органу досудового розслідування, а також прокурору) отримати орієнтовні дані, які можуть бути використані для ефективного розслідування конкретно вчиненого кримінального правопорушення.

Практична реалізація непроцесуальної форми спеціальних знань може бути здійснена також і під час дослідження доказів на стадії судового розгляду, коли суд потребує усних консультацій або письмових роз'яснень спеціаліста такого профілю (ч. 1 ст. 360 КПК України).

Друга, процесуальна, реалізується в порядку призначення експертизи (ст. 242 КПК України); залучення спеціаліста як експерта в проведенні експертизи із застосуванням поліграфа (ч. 4 ст. 38; ч. 1 ст. 243; п. 4 та 5 ч. 2 ст. 244 КПК України) і допиту експерта в суді (ст. 356 КПК України). Експертиза є однією з визначальних форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі. На відміну від безпосереднього використання спеціальних знань слідчим, за результатом експертного дослідження експерт складає висновок, що є джерелом доказів у провадженні (Lukianchikov, Ye.D., Lukianchikov, B.Ye., & Petriaiiev, 2019). Застосування процесуальної форми діяльності в поліграфології передбачає можливість її використання на рівних з іншими процесуальними діями для забезпечення доказів у кримінальному судочинстві. З огляду на зміст ч. 2 ст. 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Згідно з ч. 1. ст. 84 КПК України,

доказом визнають фактичні дані, отримані в передбачуваному Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя й суд встановлюють наявність чи відсутність фактів й обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Процесуальний порядок призначення та проведення психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа є загальним. Відповідно до ст. 7-1 (Підстави проведення судової експертизи (обстеження і дослідження)) Закону України «Про судову експертизу», такою підставою для проведення судової експертизи є відповідне судове рішення, чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою, якщо експертизу проводять на замовлення інших осіб. У такому випадку це відбувається в такому порядку:

1. Підготовка вмотивованого клопотання слідчого, погодженого з прокурором, чи самостійно прокурора до керівника експертної установи, яка спеціалізується на проведенні таких досліджень, чи спеціаліста-поліграфолога як юридичної чи фізичної особи, якого можна залучити до проведення експертизи як експерта, з додаванням до клопотання необхідного переліку запитань для їх з'ясування.

2. Залучення спеціаліста-поліграфолога як експерта до проведення судової психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа в порядку, встановленому (ч. 4 ст. 38; ч. 1 ст. 243; п. 4 та 5 ч. 2 ст. 244 КПК України), з покладанням на нього відповідних процесуальних обов'язків.

Саме нагальні потреби кримінального судочинства спонукають правоохоронні органи залучати поліграфологів та їх спеціальні знання для надання фахової допомоги у відкритому кримінальному провадженні. У зв'язку з браком експертів-поліграфологів у державних експертних установах України та їх надмірною завантаженістю в роботі як атестованих експертів цього напрямку діяльності, в експертний поліграфологічний процес часто долучають спеціалістів поліграфа з недержавних установ, підприємств і компаній (ст. 243 КПК України «Порядок залучення експерта»). Для цього за клопотанням слідчого, прокурора, слідчого-судді, суду, адвоката до керівника установи, яка спеціалізується на проведенні специфічних поліграфологічних досліджень, призначається судова психофізіологічна експертиза із застосуванням поліграфа щодо підекспертного та перевірки наданих ним раніше даних, отриманих досудовим слідством у питаннях розслідуваного кримінального правопорушення. Тобто приватних спеціалістів-поліграфологів залучають до участі в кримінальному провадженні як експертів, згідно з ч. 4 ст. 38; ч. 1 ст. 243; п. 4 та 5 ч. 2 ст. 244 КПК України. Така експертна діяльність цілком відповідає вимогам,

встановленим до інших видів судових експертиз. Результатом проведення експертом-поліграфологом судової психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа є підготовка ним експертного висновку, який у сукупності з іншими зібраними доказами має доказове значення в розслідуваному кримінальному провадженні. Слід визнати, що суди не завжди схильні визнавати результати такої експертизи доказами, посилаючись на відсутність норми, яка регламентувала б поліграф у чинному КПК України, а також на невідповідність цього науково-технічного приладу й результатів його застосування у вигляді окремого законодавчого акта.

Також для з'ясування питань, які пов'язані з експертною діяльністю, експерта часто запрошують для допиту в суді (ст. 356 КПК України). Саме за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту щодо роз'яснення підготовленого ним висновку. Така процедура є звичайною процесуальною дією, яку проводять у порядку, визначеному КПК України, з дотриманням обов'язкових складових: приведення головуючим суду експерта до присяги щодо сумлінного виконання ним своїх професійних обов'язків і попередження про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого ним висновку. Під час з'ясування питань, що потребували роз'яснення, експертові можуть бути поставлені запитання стосовно наявності в нього спеціальних знань і кваліфікації з досліджуваної тематики (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичної до предмета його експертизи; використаних ним верифікованих методик і теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готували висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності використання принципів і методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються оцінки й достовірності висновку. На думку В. Ю. Шепітька, оцінка висновку експерта – це «складна розумова діяльність, яка охоплює: 1) аналіз дотримання процесуального порядку доручення та проведення судової експертизи; 2) визначення відповідності висновку експерта завданню; 3) встановлення повноти й наукової обґрунтованості висновку експерта; 4) визначення відповідності висновку експерта іншим зібраним під час провадження доказам; 5) перевірку належності (віднесення до кримінального провадження) даних, які містяться у висновку» (Shepitko, 2018). Водночас кожна зі сторін кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти й підготовки експерта. Це саме те проблемне питання, на якому зосереджували увагу

нами вище і яке є вузьким місцем у поліграфології. За твердженням судового експерта-баліста Л. В. Максиміва, «висновок експерта – це процесуальний документ, складений відповідно до вимог законодавчих актів, у якому викладають підстави для проведення експертизи, перебіг (детальний опис проведених експертом досліджень з використанням певної методики дослідження) і результати експертного дослідження (обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи)» (Maksymiv, 2020). Інші наявні особливості, пов'язані із формами спеціальних поліграфологічних знань, частково відображаються в таких складових, як: наповнення змісту ознак, на відміну від інших галузей науки, техніки, ремесла, а саме: сутність дій експерта (самостійне дослідження об'єктів і питань, які потребують застосування спеціальних знань); підставою проведення (клопотання слідчого чи прокурора); порядком проведення експертного дослідження; оформленням отриманих результатів дослідження (висновок експерта) тощо. Обґрунтованим у цьому випадку є наукове бачення вітчизняного процесуаліста Ю. Ю. Ярослава, який наголошує, що під час оцінювання достовірності висновку експерта як найважливіших складових критерію достовірності цього доказу, що потребує застосування спеціальних знань, необхідно керуватися такими вимогами:

- 1) з'ясуванням повноти та якості наданих на експертизу об'єктів;
- 2) з'ясуванням питання правильності обрання методики дослідження;
- 3) з'ясуванням правильності використання методики відповідно до рекомендацій;
- 4) з'ясуванням логічної правильності оцінювання ознак, що відповідає методичним рекомендаціям, й обґрунтованості проміжних і заключних висновків;
- 5) з'ясуванням рівня підготовленості експерта до застосування обраної методики (як варіант – наявності в нього дозволів (сертифікатів) на проведення окремих видів дослідження) (Yaroslav, 2019).

Загалом спеціальним знанням науки поліграфології, які пов'язані з іншими галузями наукових знань, притаманні індивідуальні особливості, що визначені специфічністю організаційних, технічних і методичних засад цієї діяльності та процедури проведення експертних досліджень із застосуванням поліграфа.

Наукова новизна

Спеціальні знання, які сформувалися в міждисциплінарній науці поліграфології, є самодостатніми, вони забезпечують виконання

важливих процесів діяльності у сфері кримінального судочинства. Однак постала низка проблемних аспектів, які ускладнюють повноцінне впровадження результатів спеціальних поліграфологічних знань у правозастосовну практику, передусім у складних питаннях, пов'язаних із розслідуванням учинених кримінальних правопорушень. Для їх вирішення пропонуємо:

- узгодити з міжнародними стандартами термінологію поліграфологічної діяльності – від понятійного апарату й до окремих обґрунтованих тлумачень щодо його змісту;
- уніфікувати методики проведення поліграфологічних досліджень. Застосовувати тільки валідні методики, які пройшли апробацію часом і практикою та є загальноновизнаними в середовищі іноземних і вітчизняних поліграфологів;
- напрацювати єдині підходи до оформлення висновків проведених поліграфологічних досліджень, оскільки така розбіжність вносить дисбаланс у ставлення до поліграфа, досліджень із застосуванням цього приладу й отриманих за його допомогою результатів.

Висновки

Узагальнюючи викладене вище, доходимо висновку, що:

1. Спеціальні знання поліграфолога є специфічними, якими володіє обмежене коло фахівців цього профілю і не є загальнодоступними та загальновідомими для більшості суб'єктів, які використовують їх результати.

2. У розвитку вітчизняної поліграфологічної діяльності постала низка проблемних питань, які потребують нагального вирішення, зокрема: нерозробленість та невизначеність окремих питань поліграфології, неузгодженість понятійного апарату цієї науки, відсутність уніфікованості методики проведення поліграфологічних досліджень, невідпрацьованість єдиних підходів в оформленні висновків проведених досліджень тощо, що зрештою вносить дисбаланс у ставлення до поліграфа й досліджень із його застосуванням, зокрема формуванні спеціальних знань цієї новоутвореної науки.

3. Процедура закріплення спеціальних знань поліграфології аналогічна усталеним формам, які є в процесуальних науках юридичного спрямування. Залежно від процесуальної урегульованості порядку застосування спеціальних знань і відображення результатів у процесуальних документах, науковці та практики поділяють їх на непроцесуальні та процесуальні форми. Першу, тобто непроцесуальну, реалізують шляхом отримання оперативним працівником, слідчим консультацій від спеціалістів-поліграфологів у межах виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, а також висування й відпрацювання криміналістичних

версій на підставі даних, здобутих за результатом проведеного поліграфологічного опитування учасників кримінального процесу. Також їй надають у формі практичних порад, рекомендацій, узагальнення інформації, допомоги в організації проведення інших непроцесуальних заходів, допомоги в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій тощо. Друга, процесуальна, реалізується в порядку призначення експертизи (ст. 242 КПК України); залучення спеціаліста як експерта в проведенні експертизи із застосуванням поліграфа (ч. 4 ст. 38; ч. 1 ст. 243; п. 4 та 5 ч. 2 ст. 244 КПК України) і допиту експерта в суді (ст. 356 КПК України). Застосування процесуальної форми діяльності в поліграфології передбачає можливість її використання нарівні з іншими процесуальними діями для забезпечення доказів у кримінальному судочинстві.

4. Відмінність непроцесуальної від процесуальної форми використання спеціальних знань полягає в тому, що факти, встановлені під час

непроцесуальних дій, мають бути перевірені процесуальним шляхом, що є одним з найважливіших постулатів доказування. Своєю чергою процесуальна форма є більш значущою, на відміну від непроцесуальної, що пов'язано з тим, що факт застосування спеціальних знань у таких випадках відображається в процесуальних документах (постановах, протоколах слідчих (розшукових) і судових дій, висновках експертів). Дотримання встановлених правил складання процесуальних документів є засобом забезпечення достовірності відображених у них фактів.

5. Однозначно можна стверджувати, що спеціальні знання міждисциплінарної науки поліграфології є цілком сформованими, вони визначаються специфічністю організаційних, технічних і методичних засад цієї діяльності й процедури проведення експертних досліджень із застосуванням поліграфа. Цими знаннями має володіти кожний поліграфолог, який долучається до проведення такої специфічної експертизи.

REFERENCES

- Eysman, A.A. (1967). *Zakliuchenie eksperta (struktura i nauchnoe obosnovanie)* [Expert opinion (structure and scientific substantiation)]. Moscow: Iurid. lit [in Russian].
- Gołaszewski, M. (2019). Report from the 54th Seminar of the American Polygraph Association. *European Polygraph*, 3(49), vol. 13, 161-165. doi: 10.2478/ep-2019-0012.
- Honcharenko, V.H. (2007). Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni [Special knowledge: genesis, subject, levels, forms of use in proof]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2(9), 22-34 [in Ukrainian].
- Horvath, F. (2020). A Hundred Years of Polygraphy: Some Primary Changes and Related Issues. *European Polygraph*, 1(51), vol. 14, 30-43. doi: 10.2478/EP-2020-0007.
- Kormos, M. (2017). Polygraph. Examinations in the Department of Special Psychology of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic - a Retrospective View. *European Polygraph*, 3(41), vol. 11, 120-127. doi: 10.1515/ep-2017-0012.
- Lazebnyi, A.M. (2016). Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen proty hromadskoho poriadku [The use of special knowledge in the investigation of criminal offenses against public order]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin [in Ukrainian].
- Lisichenko, V.K., & Tsirkal, V.V. (1987). *Ispolzovanie spetsialnykh znaniy v sledstvennoy i sudebnoy praktike* [The use of special knowledge in investigative and judicial practice]. Kiev: Kiev. un-t [in Russian].
- Lukianchikov, Ye.D., Lukianchikov, B.Ye., & Petriaiiev, S.Yu. (2019). Vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni [The use of special knowledge in criminal proceedings]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut", Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, 4(44), 125-130 [in Ukrainian].
- Maksymiv, L.V. (2020). Vysnovok eksperta yak dzhereło dokaziv u kryminalnomu provadzhenni: okremi aspekty [Expert opinion as a source of evidence in criminal proceedings: some aspects]. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and practice of forensic science and criminology: Proceedings of the 3th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (p. 328). Kyiv; Mariupol [in Ukrainian].
- Medynska, L.V. (2014). Vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [The use of special knowledge in criminal proceedings in Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Prykarpattia Legal Bulletin*, 2(5), 278-286 [in Ukrainian].
- Mykheienko, M.M., Shybiko, V.P., & Dubynskyi, A.Ya. (1995). *Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (et al.). (Eds.). (2018). Otsinka vysnovku eksperta [Evaluation of the expert's opinion]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, Great Ukrainian legal encyclopedia*. (Vol. 1-20). Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Stanley, M.S. (2020). Critical Changes Over the 100 Year Evolution of Polygraph Practices. *European Polygraph*, 1(51), vol. 14, 50-57. doi: 10.2478/EP-2020-0010.

- Widacki, J., & Szuba-Boron, A. (2017). Polygraph. Examinations of Civil Servants in Poland. *European Polygraph*, 1(39), vol. 11, 15-23. doi: 10.1515/ep-2017-0002.
- Yakimiva, V.S., & Parusha, A.Yu. (2020). Spetsialni znannia ta yikh mezhi: aktualne pytannia teorii sudovoi ekspertyzy [Special knowledge and their limits: a topical issue of the theory of forensic science]. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and practice of forensic science and criminology: Proceedings of the 3th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (p. 328). Kyiv; Mariupol [in Ukrainian].
- Yaroslav, Yu.Yu. (2019). Otsinka vysnovku eksperta za dopomohoiu spetsial'nykh znan [Evaluation of the expert's opinion with the help of special knowledge]. *Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa ta spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi, Forensic psychological examination. Application of polygraph and special knowledge in legal practice*, 3(19). Retrieved from <https://goo.su/OiVw> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro sudovu ekspertyzu": vid 25 liut. 1994 r. No. 4038-XII [Law of Ukraine "On forensic examination" from February 25, 1994, No. 4038-XII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). М. : Юрид. лит., 1967. 152 с.
- Gołaszewski M. Report from the 54th Seminar of the American Polygraph Association. *European Polygraph*. 2019. Vol. 13. No. 3 (49). P. 161–165. doi: 10.2478/ep-2019-0012.
- Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.
- Horvath F. A Hundred Years of Polygraphy: Some Primary Changes and Related Issues. *European Polygraph*. 2020. Vol. 14. No. 1 (51). P. 30–43. doi: 10.2478/EP-2020-0007.
- Kormos M. Polygraph. Examinations in the Department of Special Psychology of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic – a Retrospective View. *European Polygraph*. 2017. Vol. 11. No. 3 (41). P. 120–127. doi: 10.1515/ep-2017-0012.
- Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 24 с.
- Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие. Киев : Киев. ун-т, 1987. 100 с.
- Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петраєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2019. Вип. 4 (44). С. 125–130. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»).
- Максимів Л. В. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні: окремі аспекти. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ ; Маріуполь, 2020. 328 с.
- Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 278–286.
- Михеєнко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я. Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. Київ : Юрінком Інтер, 1995. 639 с.
- Оцінка висновку експерта. *Велика українська юридична енциклопедія* / [редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.]. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. 952 с.
- Stanley M. S. Critical Changes Over the 100 Year Evolution of Polygraph Practices. *European Polygraph*. 2020. Vol. 14. No. 1 (51). P. 50–57. doi: 10.2478/EP-2020-0010.
- Widacki J., Szuba-Boron A. Polygraph. Examinations of Civil Servants in Poland. *European Polygraph*. 2017. Vol. 11. No. 1 (39). P. 15–23. doi: 10.1515/ep-2017-0002.
- Якімів В. С., Паруша А. Ю. Спеціальні знання та їх межі: актуальне питання теорії судової експертизи. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ ; Маріуполь, 2020. 328 с.
- Ярослав Ю. Ю. Оцінка висновку експерта за допомогою спеціальних знань. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці*. 2019. № 3 (19). URL: <https://goo.su/OiVw>.
- Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2020

Motliakh O. – Doctor of Law, Professor, Head of the Scientific Laboratory on the Problems of Psychological Support and Psychophysiological Studies of the Educational and Research Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: [https:// orcid.org/0000-0002-6135-9952](https://orcid.org/0000-0002-6135-9952)

Special Knowledge in Polygraphology and their Features

*The **purpose** of the study – is to highlight the issue of special knowledge in the newly formed interdisciplinary science of polygraphy with an emphasis on their features. **Methodology.** The methodological tools are chosen taking into account the goal, the specifics of the object and subject of research. It is a general dialectical method of scientific knowledge of real phenomena, as well as their connection with the theory and practice of applying special knowledge in the field of polygraph. Also special research methods, namely: the method of system analysis, comparative law, system-structural and forecasting method. **Scientific novelty.** For the first time among domestic and foreign researchers the scientific opinion concerning special knowledge in the field of polygraph is substantiated. Their content and features are revealed. Emphasis is placed on the problematic issues that currently exist in polygraph activities and slow down the full process of entry of this field of knowledge into public relations. **Conclusions.** The scientific position is substantiated that polygraphology is practically a new, fully formed branch of knowledge, which, accumulating the achievements of a number of other sciences, builds its own vision on the issue of special knowledge. They can be defined as specific, possessed by a limited number of specialists in this field and are not publicly available and well-known to most entities that use such results. It is proved that a polygraph examiner can demonstrate special knowledge when he is involved in specific research in a particular field or field of activity and, usually, during psychophysiological examinations using a polygraph, and in particular in criminal proceedings. As for the problematic issues of this field and their solution, they relate to the inconsistency of the conceptual apparatus, the lack of unification of methods of polygraph research, the lack of common approaches in drawing conclusions, etc., which ultimately introduces an imbalance in relation to the polygraph and research. application, including the formation of special knowledge in this field.*

Keywords: polygraph; polygraph; polygraph specialist; expert; special knowledge; non-procedural and procedural form; forensic psychophysiological examination.